

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ
з дисципліни
“ОСНОВИ ДЕМОГРАФІЇ”
(для бакалаврів)**

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2009

Підготовлено професором кафедри управління персоналом *Л. С. Дорошенко*

Затверджено на засіданні кафедри управління персоналом (протокол № 5 від 12.08.08)

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом

Дорошенко Л. С. Методичні рекомендації щодо забезпечення самостійної роботи студентів з дисципліни “Основи демографії” (для бакалаврів). – К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. – 30 с.

Методичні рекомендації містять пояснювальну записку, тематичний план, зміст дисципліни “Основи демографії”, матеріали до семінарського заняття, питання для самоконтролю, навчальні завдання, а також список літератури.

- © Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2009
- © ДП «Видавничий дім «Персонал», 2009

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Самостійна робота студентів є складовою навчального процесу, важливим чинником, який формує у студента вміння навчатися. Вона є одним із основних засобів оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від аудиторних занять.

Мета самостійної роботи — сприяти засвоєнню в повному обсязі навчальної програми і формування самостійності як особистісної риси, важливої освітньої та професійної якості, сутність якої полягає в умінні систематизувати, планувати та контролювати власну діяльність.

Основне завдання самостійної роботи — навчити студентів свідомо та самостійно спочатку працювати з навчальним матеріалом, а згодом — з науковою інформацією з метою засвоєння певних знань, умінь, навичок, закріплення та систематизації здобутих знань, їх застосування при виконанні практичних завдань і творчих робіт.

Зміст самостійної роботи студента з дисципліни “Основи демографії” визначається навчальною програмою, методичними матеріалами, завданнями викладача.

Самостійна робота повинна дати студентам знання про предмет та основні методи демографії, закони розвитку народонаселення, його чисельність, структуру, відтворення. Передбачається вивчення таких явищ, як смертність і тривалість життя, народжуваність, демографічне прогнозування, міграційні процеси та ін.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
дисципліни
“ОСНОВИ ДЕМОГРАФІЇ”

№ пор.	Назва змістового модуля і теми	
1 2 3 4 5	Змістовий модуль I. Демографічний аналіз та прогнозування Загальна теорія народонаселення — теоретична основа демографії Система демографічних наук Демографічний аналіз Джерела інформації про населення Демографічне прогнозування	
	6 7 8 9 10	Змістовий модуль II. Соціально-економічний і демографічний розвиток Сім'я як об'єкт демографії Взаємозв'язок демографічного та соціально-економічного розвитку Сучасні тенденції демографічного розвитку Регулювання демографічних процесів Міграція населення

ЗМІСТ
дисципліни
“ОСНОВИ ДЕМОГРАФІЇ”

Змістовий модуль I. Демографічний аналіз та прогнозування

Тема 1. Загальна теорія народонаселення – теоретична основа демографії

1.1. Методичні вказівки до вивчення теми

Розгляд проблематики становлення наукового напрямку, що отримав назву системи знань про народонаселення (загальної теорії народонаселення), передбачає дотримання історичного підходу.

Дуже корисним є усвідомлення еволюції методологічних принципів дослідження населення як цілісної системи, вивчення якої потребує адекватного їй синтезу знань, отриманих окремими суспільними та природничими науками.

Важливо зрозуміти також і те, що на середину 60-х років минулого століття було загально визнано безперспективність подальшого розвитку вузькоспеціалізованих досліджень та необхідність формування синтезованих цілісних теорій.

Зважаючи на те, що населення є складовим, багатограним, багатоаспектним об'єктом дослідження, слід розібратись, які саме аспекти життєдіяльності населення досліджує конкретна наука (економіка народонаселення, географія народонаселення, соціологія народонаселення, генетика народонаселення, екологія народонаселення та ін.), які тенденції та закономірності встановлено. Особливу увагу доцільно звернути на роль загальнометодологічних наук – філософії та політичної економії.

При вивченні теми треба з'ясувати механізм інтеграції знань різних наук про населення в єдиній системі, чітко усвідомити її роль у розкритті закономірностей розвитку населення та його зв'язку з соціально-економічним розвитком в цілому.

Студентам необхідно усвідомити, що центральне місце у системі знань про народонаселення належить демографії.

Завершити розгляд теми слід характеристикою значення загальної теорії народонаселення для розвитку демографії та в забезпеченні цілісного уявлення про населення.

Важливо також виокремити роль цієї системи знань на сучасному етапі суспільного розвитку, за умов переорієнтації економіки на

соціальні чинники (зростання ролі людського чинника, і в зв'язку з цим посилення уваги до проблем розвитку населення, сім'ї, окремих демографічних груп, особистості).

1.2. Термінологічний словник

Студент повинен дати визначення термінів:

Народонаселення (населення) — ...

Загальна теорія народонаселення — ...

Рух населення — ...

Природний рух населення — ...

Просторовий (механічний) міграційний рух населення — ...

Соціальний рух населення — ...

Якість населення — ...

Розвиток населення — ...

Відтворення населення — ...

1.3. Семінарське заняття

1. Сутність, зміст загальної теорії народонаселення та передумови її формування.
2. Завдання окремих наук у вивченні населення.
3. Місце демографії в системі знань про народонаселення.
4. Значення загальної теорії народонаселення для розвитку демографії.

В результаті опрацювання теми студент повинен

знати:

- сутність основних категорій та понять;
- структуру системи знань про народонаселення;
- особливості населення об'єкта наукових досліджень;
- відмінність демографії від інших наук, що вивчають населення;

уміти:

- пояснити передумови формування системи знань про народонаселення;
- визначити завдання окремих наук у вивченні населення;
- обґрунтувати необхідність поглиблення знань про населення за сучасних умов.

1.4. Основні питання для самоконтролю

1. Сутність та зміст загальної теорії народонаселення.
2. Передумови формування системи знань про народонаселення.
3. Завдання окремих наук у вивченні народонаселення.

4. Значення загальної теорії народонаселення для розвитку демографії.

1.5. Навчальні завдання

А. Питання для поглибленого вивчення теми:

1. Структура системи знань про народонаселення.
2. Сутність основних категорій загальної теорії народонаселення.

Б. Темі рефератів:

1. Народонаселення — центральна категорія системи знань про народонаселення.
2. Загальнометодологічні науки в системі знань про народонаселення — філософія та політична економія.
3. Економіка народонаселення — складова система знань про народонаселення.

Література [4; 6; 8; 10; 13; 15; 16; 19; 32]

Тема 2. Система демографічних наук

2.1. Методичні вказівки до вивчення теми

Слід усвідомити, що збільшення обсягів знань про населення, ускладнення проблем, які мала досліджувати наука демографія, та значне зростання їх кількості, з одного боку, потребували інтеграції знань різних наук про населення, а з іншого, виокремлення різних аспектів дослідження населення в межах власне демографії, а отже, спеціалізації демографів на поглибленому вивченні цих аспектів.

Таким чином, при вивченні передумов перетворення демографії з єдиної науки в систему демографічних наук необхідно усвідомити нерозривність інтеграції та спеціалізації в дослідженні демографічних процесів.

Розглядаючи окремі складові системи демографічних наук, студентам необхідно звернути увагу на відмінності предметів дослідження та завдань кожної з них.

В результаті вивчення теми у студентів має сформуватись певне уявлення про характер становлення та розвиток демографії як окремої галузі знань, а також про міждисциплінарні зв'язки окремих наук.

2.2. Термінологічний словник

Студенту необхідно дати визначення термінів та понять:

Предмет дослідження науки демографія — ...

Демографічна подія — ...

Демографічний процес — ...
Демографічні знання — ...
Демографічна ситуація — ...
Демографічна поведінка — ...
Демографічна установка — ...
Демографічний оптимум — ...
Демографічна когорта — ...
Демографічне старіння населення — ...
Демографічна структура — ...

2.3. Семінарське заняття

1. Предмет та об'єкт демографії.
2. Основні категорії та поняття демографії.
3. Передумови перетворення демографії на систему демографічних наук.
4. Структура системи демографічних наук.

В результаті опрацювання теми студент повинен *знати*:

- основні категорії та поняття;
- предмет демографії як науки;
- предмети та завдання окремих складових системи демографічних наук;

уміти:

- пояснити відмінності в предметах вивчення окремих складових системи демографічних наук;
- охарактеризувати передумови перетворення демографії на систему демографічних наук;
- розкрити сутність процесу трансформації демографії в систему демографічних наук.

2.4. Основні питання для самоконтролю

1. Предмет демографії.
2. Еволюція розвитку демографії як науки.
3. Передумови перетворення демографії на систему демографічних наук.
4. Структура системи демографічних наук.
5. Спеціалізація та інтеграція в дослідженні демографічних процесів.

2.5. Навчальні завдання

А. Питання для поглибленого вивчення теми:

1. Демографія — центральна частина системи знань про народонаселення.
2. Прикладні демографічні дослідження, їх зміст та практичне значення.

Б. Темі рефератів:

1. Джон Граунт — засновник демографії.
2. Видатні вітчизняні вчені демографи.
3. Основні етапи розвитку демографічних досліджень.
4. Зарубіжні центри демографічних досліджень.
5. Роль Організації Об'єднаних Націй у вирішенні демографічних проблем світу.

Література [2; 7; 9; 10; 25; 39]

Тема 3. Демографічний аналіз

3.1. Методичні вказівки до вивчення теми

Вивчаючи тему, необхідно звернути увагу на те, що саме демографічний аналіз покликаний розкрити процеси зміни генерацій людей та чинники, які їх обумовлюють.

Важливо також врахувати історичний аспект демографічного аналізу. В науковій літературі вказується, що становлення та розвиток методологічних підходів і методів демографічного аналізу започатковано понад 300 років тому. Весь цей час методи аналізу оновлювались, розширювались відповідно до ускладнення аналітичних завдань, зростання вимог до точності та глибини аналізу і т. ін. Незважаючи на це, чимало методологічних проблем демографічного аналізу досі не знайшли остаточного розв'язання.

Отже, студент повинен усвідомити об'єктивну складність здійснення демографічного аналізу, детерміновану неоднозначними взаємозв'язками демографічних процесів та чинників, що впливають на них, точністю відображення системою демографічних показників реальних демографічних процесів.

Треба зосередити увагу на об'єкті, меті та завданнях аналізу, щоб об'єктивно визначити зміст, обсяг та характер необхідної для аналізу інформації.

Зважаючи на різноманітність внутрішніх і зовнішніх зв'язків демографічних і соціально-економічних подій і процесів, студенти повинні засвоїти різноманітні методичні підходи, здатні забезпечити комплексне вивчення їх сутності, вичерпне описання та виявлення закономірностей.

Щоб краще з'ясувати всю сукупність методів, що використовуються в демографічному аналізі, студентам необхідно зрозуміти сутність кожного з них, його переваги порівняно з іншими та найдодільніші сфери застосування. Слід звернути увагу, що в демографічному аналізі використовуються методи загального характеру (статистичні методи, математичні моделі і т.ін.) та специфічні (демографічні таблиці, віково-статеві піраміди, демографічна сітка).

Завершити вивчення теми необхідно з'ясуванням умов, що сприяють якісному аналізу, а також визначенням сфер практичного використання результатів демографічного аналізу.

3.2. Термінологічний словник

Студенту необхідно дати визначення термінів та понять:

- Демографічний аналіз — ...
- Статистичний метод — ...
- Метод математичного моделювання — ...
- Графоаналітичний метод — ...
- Картографічний метод — ...
- Стативно-вікова піраміда — ...
- Демографічна сітка — ...
- Поздовжній аналіз — ...
- Поперечний аналіз — ...

3.3. Семінарське заняття

1. Сутність, мета та завдання демографічного аналізу.
2. Основні методичні підходи та етапи демографічного аналізу.
3. Методи демографічного аналізу.
4. Поперечний та поздовжній аналіз.
5. Практичне значення демографічного аналізу.

В результаті вивчення теми студент повинен *знати:*

- сутність, мету та завдання демографічного аналізу;
- сутність та сфери застосування основних методів аналізу;
- етапи проведення демографічного аналізу;

уміти:

- практично використати окремі методи демографічного аналізу, а саме: розраховувати статистичні показники (абсолютні прирости, темпи росту), побудувати стативно-вікову піраміду і т.ін.;
- підібрати вихідну інформацію, необхідну для аналізу конкретного об'єкта, та оцінити її на предмет відповідності основним вимогам до інформації;

- пояснити напрями практичного використання результатів демографічного аналізу.

3.4. Основні питання для самоконтролю

1. Сутність, мета та завдання демографічного аналізу.
2. Об'єкти демографічного аналізу.
3. Етапи демографічного аналізу.
4. Вимоги до вихідної інформації.
5. Методи демографічного аналізу.
6. Поперечний та поздовжній аналіз.
7. Потенційна демографія — новий напрям демографічного аналізу.
8. Практичне використання результатів демографічного аналізу.

3.5. Навчальні завдання

А. Питання для поглибленого вивчення теми:

1. Поперечний та поздовжній аналіз — традиційні методи дослідження демографічних процесів.
2. Роль потенційної демографії у вивченні демографічного потенціалу.
3. Соціологічні методи в демографії.

Б. Теми рефератів:

1. Розвиток ідей потенційної демографії в працях українського демографа С. І. Пирожкова.
2. Особливості застосування соціологічних методів у дослідженні демографічних процесів.
3. Структура життєвого потенціалу населення.

Література [14; 16; 27; 34; 38]

Тема 4. Джерела інформації про населення

4.1. Методичні вказівки до вивчення теми

Вивчення теми слід починати з усвідомлення виключно важливого значення емпіричних даних для наукових досліджень, прогнозування населення, розробки конкретних планів і програм, а також розв'язання різних практичних завдань. Студентам необхідно отримати уявлення про джерела та характер демографічної інформації, способи її отримання, реєстрацію та первинну обробку даних про населення. Слід також засвоїти переваги та недоліки кожного із джерел демографічної інформації і зрозуміти, що всі вони взаємодоповнюють один одного і лише комплексне їх використання дозволяє отримати достовірну та вичерпну характеристику процесів.

Зважаючи на виключно роль переписів населення як джерела інформації, доцільно приділити увагу еволюції становлення та розвитку переписів населення на різних історичних етапах. Важливо запам'ятати, що перепис населення — не просто збирання певної інформації про населення, а є періодичним, суцільним, державним статистичним спостереженням, що включає в себе демографічні і соціально-економічні дані на певну дату, а також їх оброблення, узагальнення, поширення та використання. Необхідно з'ясувати принципи, яких дотримуються під час проведення переписів.

Окремої уваги заслуговує Всеукраїнський перепис населення за станом на 5 грудня 2001 р., з його матеріалами. Необхідно ознайомитися з Законом України “Про Всеукраїнський перепис населення” від 19 жовтня 2000 р. Серед інших джерел інформації студенти мають розглянути списки та реєстри населення, спеціальні вибіркові обстеження, поточний облік демографічних подій тощо.

На завершення вивчення теми слід звернути увагу на форми подачі інформації про населення, до яких належать статистичні довідники, робочі таблиці, наукові публікації, аналітичні WEB-сторінки тощо.

4.2. Термінологічний словник

Студенту необхідно навести визначення термінів і понять:

- Первинна інформація — ...
- Вторинна інформація — ...
- Перепис населення — ...
- Постійне населення — ...
- Наявне населення — ...
- Критичний момент перепису — ...
- Поточний облік демографічних подій — ...
- Списки населення — ...
- Реєстри населення — ...
- Спеціальні вибіркові обстеження — ...

4.3. Семінарське заняття

1. Класифікація демографічної інформації.
2. Джерела інформації про населення.
3. Переписи населення, етапи їх розвитку.
4. Принципи та організаційно-методичні засади проведення переписів населення.
5. Всеукраїнський перепис населення 2001 р., організація та основні результати.

6. Поточний облік демографічних подій.
7. Соціальні вибірккові обстеження населення.
8. Списки та реєстри населення.

В результаті вивчення теми студент повинен *знати*:

- ознаки класифікації демографічної інформації;
- основні джерела інформації про населення та особливості даних, які вони містять;
- основні форми подачі демографічної інформації;

уміти:

- знаходити необхідну інформацію для розв'язання конкретного завдання;
- зіставляти інформацію, що міститься в різних джерелах.

4.4. Основні питання для самоконтролю

1. Роль інформації про населення.
2. Класифікації демографічної інформації.
3. Переписи населення як джерело інформації про населення.
4. Етапи становлення та розвитку переписів населення.
5. Принципи проведення переписів населення.
6. Всеукраїнський перепис населення.
7. Списки, реєстри та вибірккові обстеження населення.

4.5. Навчальні завдання

А. Питання для поглибленого вивчення теми:

1. Категорії населення, їх врахування під час проведення переписів.
2. Короткий історичний огляд переписів населення України.

Б. Теми рефератів:

1. Статеві-віковий склад населення за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р.
2. Обліки населення в країнах стародавнього світу.
3. Методологія та організація переписів населення.
4. Поточний облік демографічних подій як джерело інформації про населення.

Література [11; 16; 27; 34; 38]

Тема 5. Демографічне прогнозування

5.1. Методичні вказівки до вивчення теми

При вивченні теми необхідно акцентувати увагу на тому, що демографічний прогноз розглядається як одне з найважливіших за-

вданих демографії та одна з кінцевих цілей демографічного аналізу. Слід також зрозуміти важливість демографічного прогнозування з загальнонаукових позицій про те, що здатність будь-якої теорії саме передбачити нові, раніше невідомі властивості та явища свідчить про її цінність, плідність та довершеність.

Для усвідомлення методологічної і практичної складності демографічного прогнозування слід пригадати матеріали першої та третьої тем стосовно багатоаспектності населення як об'єкта дослідження та різноманітності й залежності демографічних процесів і явищ від багатьох чинників.

Дуже корисним є відстеження етапів розвитку наукової думки щодо визначення чисельності населення на майбутній період в різних країнах. Адже перші спроби оцінити перспективне зростання населення мали місце в стародавньому світі, а початок обґрунтування прогнозів населення датується кінцем XVII — початком XVIII ст.

Окремої уваги заслуговує вивчення перших прогнозних розрахунків кількості населення України, які було здійснено в 20-х — на початку 30-х років, а також запровадження систематичної розробки прогнозів (1963 р).

До важливих методологічних аспектів належать класифікації прогнозів та методи, що використовуються в прогнозуванні. Тут необхідно звернути увагу на призначення різних видів прогнозів, їх конкретні завдання. Слід також докладно з'ясувати сутність окремих методів прогнозування та доцільність їх застосування в конкретних ситуаціях.

Проблемне питання теми — прогнозування чисельності населення світу в цілому. Студентам варто ознайомитися з сучасними концепціями зростання населення Земної кулі та конкретними прогнозними розрахунками, здійсненими спеціалістами ООН.

Завершити розгляд теми необхідно з'ясуванням передумов, що забезпечують надійність демографічних прогнозів, а також напрямів практичного використання їх результатів.

5.2. Термінологічний словник

Студенту необхідно розкрити поняття:

Демографічний прогноз — ...

Аналітичний прогноз — ...

Прогноз-попередження — ...

Нормативний прогноз — ...

Функціональний прогноз — ...

Регіональний прогноз — ...

Метод екстраполяції — ...

Метод пересування віків (метод компонент) — ...

5.3. Семінарське заняття

1. Сутність демографічного прогнозування та його завдання.
2. Класифікація демографічних прогнозів.
3. Оцінка чисельності населення на перспективу на різних історичних етапах.
4. Перші прогнозні розрахунки щодо населення України.
5. Сучасні прогнози щодо населення України.
6. Прогнози ООН, з приводу народонаселення.
7. Методи демографічного прогнозування.
8. Практичне використання результатів демографічних прогнозів.

В результаті вивчення теми студент повинен

знати:

- сутність демографічного прогнозування, його види та методи;
- основні етапи розвитку щодо перспектив чисельності населення;
- сучасні прогнозні оцінки щодо чисельності населення України, інших країн та світу в цілому;

уміти:

- пояснити наукове значення прогнозування;
- розкрити сутність окремих методів демографічного прогнозування та обґрунтувати доцільність їх використання в конкретних випадках;
- на конкретних прикладах показати практичне використання результатів демографічних прогнозів.

5.4. Основні питання для самоконтролю

1. Сутність демографічного прогнозування, його завдання.
2. Класифікації демографічних прогнозів.
3. Перші прогнозні розрахунки населення України.
4. Методи демографічного прогнозування.
5. Сутність методу “пересування віків”.
6. Прогнози ООН з приводу народонаселення.
7. Практичне використання результатів демографічних прогнозів.
8. Сучасні прогнозні оцінки щодо численності населення країн і світу в цілому.

5.5. Навчальні завдання

А. Питання для поглибленого вивчення теми:

1. Прогнозний сценарій: його зміст та призначення.
2. Установи та організації, що займаються розробкою прогнозів щодо населення в Україні.

Б. Темі рефератів:

1. Роль функціональних демографічних прогнозів у плануванні соціально-економічного розвитку.
2. Прогнози щодо чисельності населення України та світу до 2050 р.
3. Основні методи демографічного прогнозування, особливості їх застосування.

Література [3; 7; 11; 21; 37]

Змістовий модуль II. Соціально-економічний і демографічний розвиток

Тема 6. Сім'я як об'єкт демографії

6.1. Методичні вказівки до вивчення теми

Вивчення теми слід почати зі з'ясування сутності соціального інституту, яким є сім'я. Інший ключовий момент — виокремлення з сукупності функцій сім'ї тих, що належать до предмета демографії, тобто до відтворення населення. Дуже важливо в цьому контексті зрозуміти нерозривний зв'язок вивчення відтворення населення, на-самперед народжуваності, з дослідженням розвитку сім'ї, умов її жит-тя та процесів шлюбності й розлучуваності.

Окремої уваги заслуговує вивчення категорій шлюбу, шлюбності та шлюбного стану. Адже саме шлюбність як процес утворення шлюб-них (подружніх) пар є найважливішим демографічним чинником, що визначає рівень народжуваності, формування сімей і зміни сімейної структури населення.

Треба зосередити увагу на окремих етапах розвитку сім'ї, а також класифікації сімей за різними ознаками.

Проблемне питання — взаємозв'язок процесів відтворення насе-лення та сімей. Методологічна складність дослідження таких зв'язків зумовлена, зокрема, тим, що сімейний склад населення, з одного боку, розглядають як передумову певних демографічних подій, а з іншо-го — він є їх наслідком.

Важливим аспектом теми є дослідження чинників, що впливають на формування та розвиток сім'ї, а також їх характеру.

Завершити вивчення теми необхідно визначенням основних сучасних тенденцій у розвитку сім'ї та їх наслідків щодо змін демографічної ситуації.

6.2. Термінологічний словник

Студенту необхідно розкрити поняття:

- Сім'я — ...
- Шлюб — ...
- Шлюбний вік — ...
- Шлюбність — ...
- Шлюбна поведінка — ...
- Шлюбний стан — ...
- Життєвий цикл сім'ї — ...
- Розлучуваність — ...
- Сімейний склад (сімейна структура) населення — ...
- Склад сім'ї — ...
- Припинення шлюбу — ...
- Домогосподарство — ...

6.3. Семінарське заняття

1. Сутність сім'ї та її життєвий цикл.
2. Типи сімей.
3. Шлюб, шлюбність, шлюбна поведінка, шлюбний стан.
4. Склад сім'ї та сімейний склад (сімейна структура) населення.
5. Процеси, що впливають на демографічний розвиток сім'ї.
6. Сучасні тенденції демографічного розвитку сімей.
7. Демографічний аналіз шлюбності та розлучуваності.

В результаті вивчення теми студент повинен *знати:*

- сутність категорії “сім'я”;
- основні етапи демографічного розвитку сім'ї;
- типи сімей;
- сучасні тенденції демографічного розвитку сімей;

уміти:

- розкрити вплив різних соціально-економічних процесів на демографічний розвиток сімей;
- пояснити демографічні та соціально-економічні наслідки сучасних тенденцій демографічного розвитку сімей;
- дати характеристику динаміки шлюбності в Україні.

6.4. Основні питання для самоконтролю

1. Сім'я та її життєвий цикл.

2. Поняття шлюб, шлюбність, шлюбна поведінка, шлюбний стан.
3. Функції сім'ї.
4. Типи сімей.
5. Сімейний склад населення.
6. Склад сім'ї.
7. Тенденції демографічного розвитку сім'ї та їх наслідки.
8. Процеси, що впливають на демографічний розвиток сім'ї.

6.5. Навчальні завдання

А. Питання для поглибленого вивчення теми:

1. Сім'я і домашнє господарство.
2. Припинення шлюбу – овдовіння та розлучення.
3. Сучасне шлюбно-сімейне законодавство.

Б. Теми рефератів:

1. Динаміка шлюбності в Україні.
2. Зміни в шлюбності та їх вплив на народжуваність.
3. Чинники та мотиви демографічної поведінки.

Література [1; 10; 22; 23; 30; 37; 39]

Тема 7. Взаємозв'язок демографічного та соціально-економічного розвитку

7.1. Методичні вказівки до вивчення теми

При вивченні теми необхідно використати історичний підхід. Доцільно окремо розглянути погляди античних філософів і мислителів феодальної епохи на проблему співвідношення масштабів зростання населення та забезпечення ресурсами, сутність концепції географічного детермінізму.

Студенти повинні також з'ясувати сутність політико-економічного підходу до оцінки співвідношення збільшення населення та розвитку суспільства, представниками якого були А. Сміт і Д. Рікардо. Певної уваги заслуговує також теорія Т. Р. Мальтуса, основні положення якої полягали в обґрунтуванні закону зниження продуктивності в сільському господарстві та зростання демографічного тиску на засоби існування.

Важливо з'ясувати передумови становлення концепції демографічного переходу (промислова революція, перехід від доіндустріальної економіки до індустріальної, а потім – до постіндустріальної, пов'язані з цим суттєві зміни в демографічних процесах і, як наслідок,

нагальна необхідність поглибленого їх вивчення). Необхідно зробити акцент на таких положеннях концепції, як:

- кожному етапу розвитку суспільства притаманний певний тип відтворення населення;
- демографічний перехід полягає в зміні одного типу відтворення населення іншим;
- пріоритетними чинниками, що визначають темпи зростання населення, є різного роду соціальні цінності.

Складність, мінливість та неоднозначність взаємозв'язків демографічних і соціально-економічних процесів потребує зосередити увагу на вивченні цих зв'язків окремо на мікро- та на макрорівнях.

Для засвоєння логічної послідовності впливу демографічних процесів на соціальні й економічні та навпаки необхідно враховувати методологічні положення аналізу взаємозв'язків вказаних процесів. До таких положень, зокрема, належать:

- кореляційний (а не функціональний) характер зв'язків між демографічними та соціально-економічними процесами;
- наявність часового лага, що відділяє певний процес від його наслідків;
- безпосередній та опосередкований характер взаємозв'язків досліджуваних процесів.

Завершити розгляд питань теми необхідно аналізом взаємозв'язків конкретних демографічних та соціально-економічних процесів.

7.2. Термінологічний словник

Студенту необхідно дати пояснення понять:

Географічний детермінізм — ...

Демографічний перехід — ...

Традиційний тип відтворення населення — ...

Сучасний (раціональний) тип відтворення населення — ...

Економіко-демографічна модель — ...

Демографічні інвестиції — ...

7.3. Семінарське заняття

1. Погляди античних філософів на проблему перенаселення.
2. Сутність концепції “географічного детермінізму”.
3. Політико-економічний підхід до оцінки співвідношення збільшення населення та розвитку суспільства.
4. Сутність теорії Мальтуса.
5. Концепція “демографічного переходу”.

6. Методологічні положення вивчення взаємозв'язків демографічних та соціально-економічних процесів.

В результаті вивчення теми студент повинен

знати:

- сутність основних поглядів вчених різних епох на взаємозв'язок демографічних та соціально-економічних процесів;
- відмінності дослідження взаємозв'язків демографічних і соціально-економічних процесів на макро- та мікрорівнях;
- характеристики різних типів відтворення населення;
- методичні положення, які необхідно враховувати при вивченні взаємозв'язків демографічних і соціально-економічних процесів;

уміти:

- навести конкретні приклади впливу демографічних процесів на соціально-економічні та навпаки;
- пояснити практичну необхідність і значущість виявлення взаємозв'язків демографічних і соціально-економічних процесів.

7.4. Основні питання для самоконтролю

1. Основні концепції взаємозв'язку демографічного та соціально-економічного розвитку.
2. Механізм взаємовпливу демографічних і соціально-економічних процесів.
3. Сутність економіко-демографічного моделювання.
4. Необхідність урахування демографічних чинників у соціально-економічному розвитку на сучасному етапі.
5. Сімейний склад населення.
6. Склад сім'ї.
7. Тенденції демографічного розвитку сім'ї та їх наслідки.
8. Процеси, що впливають на демографічний розвиток сім'ї.

7.5. Навчальні завдання

А. Питання для поглибленого вивчення теми:

1. Демографічний чинник формування маркетингового середовища.
2. Особливості економіко-демографічного моделювання.

Б. Теми рефератів:

1. Демографічні передумови розвитку трудового потенціалу.
2. Демографічні аспекти зайнятості.

3. Основні положення концепції демографічного переходу.
4. Практичне значення дослідження взаємозв'язків демографічних і соціально-економічних процесів.

Література [4; 5; 8; 9; 20; 22; 30; 35]

Тема 8. Сучасні тенденції демографічного розвитку

8.1. Методичні вказівки до вивчення теми

При вивченні сучасних тенденцій демографічного розвитку доцільно дотримуватись історичного підходу. Характерні особливості перебігу тих чи інших демографічних процесів краще сприйматимуться в порівнянні з відповідними даними в різні періоди розвитку людського суспільства. Okремо слід звернути увагу на суттєве прискорення темпів зростання чисельності населення світу за останні 150–200 років.

Важливим аспектом вивчення особливостей зміни чисельності населення є їх регіональні відмінності, досить таки значні, що, як випливає з попереднього матеріалу, обумовлює суттєві наслідки економічного, соціального, етнічного характеру.

Вивчаючи тенденції демографічного розвитку як населення світу в цілому, так і окремих країн, студентам необхідно приділити увагу питанням якісних характеристик населення. Це особливо важливо в сучасних умовах, коли пріоритетного значення набувають саме якісні параметри. Тут доцільно, поряд із з'ясуванням сутності та структури якісних характеристик населення, чинників, що визначають її рівень, познайомитися з показниками кількісної оцінки рівня людського розвитку – індексами розвитку людського потенціалу.

Завершити вивчення теми необхідно з'ясуванням сучасних прикмет перебігу демографічних процесів в Україні (народжуваності, смертності, шлюбності, розлучуваності тощо). При цьому доцільно провести порівняння даних України та інших країн.

8.2. Термінологічний словник

Студенту необхідно розкрити зміст понять:

“Демографічний вибух” – ...

“Демографічна криза” – ...

Основні якісні характеристики населення – ...

Людський розвиток – ...

Індекс людського розвитку, індекс розвитку людського потенціалу – ...

Демографічні інвестиції – ...

8.3. Семінарське заняття

1. Загальна тенденція зміни кількості населення світу.
2. Особливості зміни кількості населення світу в різні історичні періоди.
3. Регіональні відмінності в змінах кількості населення.
4. Еволюція наукових поглядів на якість населення.
5. Сутність та призначення показника “індекс розвитку людського потенціалу”.
6. Характеристика динаміки народжуваності, смертності, шлюбності та розлучуваності в Україні.
7. Регіональні відмінності в динаміці демографічних процесів в Україні.

В результаті вивчення теми студент повинен *знати*:

- основні тенденції зміни кількості населення світу на різних етапах розвитку людського суспільства;
- особливості змін у світовій демографічній ситуації в останньому сторіччі другого тисячоліття;
- найважливіші тенденції в змінах структури населення, тривалості життя, розселенні населення;
- сутність та значення якості населення, еволюцію поглядів вчених на цю проблему;
- індекс розвитку людського потенціалу як показник для кількісної оцінки рівня людського розвитку;

уміти:

- давати характеристику регіональних відмінностей у динаміці демографічної ситуації як в окремих країнах, так і в регіонах України;
- розкрити сутність та значення якісних характеристик населення;
- пояснити зміст показника “індекс розвитку людського потенціалу”;
- зробити порівняльний аналіз індексу розвитку людського потенціалу в окремих країнах та групах країн.

8.4. Основні питання для самоконтролю

1. Особливості динаміки чисельності населення світу та окремих регіонів.
2. Сутність явища “демографічний вибух”.

3. Зміни в світовій демографічній ситуації в останньому сторіччі другого тисячоліття.
4. Відмінності тенденцій демографічних змін у різних типах країн.
5. Поняття “демографічна криза”.
6. Якісні характеристики населення та їх оцінка різними вченими.
7. Оцінка рівня людського розвитку експертами ООН.

8.5. Навчальні завдання

А. Питання для поглибленого вивчення теми:

1. Проблеми якості населення в працях членів Римського Клубу.
2. Порівняльний аналіз розвитку людського потенціалу в окремих країнах.

Б. Теми рефератів:

1. Сучасна демографічна ситуація в розвинутих країнах.
2. Регіональні особливості демографічного розвитку в Україні.
3. Проблема якості населення в працях вітчизняних і зарубіжних вчених.

Література [3; 5; 8; 20; 22; 24; 35]

Тема 9. Регулювання демографічних процесів

9.1. Методичні вказівки до вивчення теми

Починаючи вивчення теми, необхідно пригадати положення теми 7 про тісний взаємозв'язок і взаємообумовленість демографічних і соціально-економічних процесів. Слід також звернути увагу на зростання ролі демографічного чинника в суспільному прогресі.

Студент повинен зробити висновок про об'єктивну необхідність регулювання перебігу демографічних процесів разом з регулюванням соціально-економічного розвитку. При цьому слід звернути увагу на те, що регулювання демографічних процесів може здійснюватись переважно опосередковано, тобто шляхом впливу на ті чинники, від яких залежить демографічна поведінка людей.

Важливим моментом для адекватного розуміння процесів регулювання демографічних процесів є також усвідомлення неоднозначності, змінюваності в часі та одночасного впливу багатьох соціально-економічних та інших чинників на характер демографічного розвитку. Регулювання демографічних процесів є однією з функцій державного управління. Зміст і напрями цієї функції відображає демографічна політика.

Студенту слід звернути увагу на певні відмінності в тлумаченні сутності поняття “демографічна політика”, що наводяться в наукових виданнях. Особливої уваги заслуговують ті чинники, які фактично визначають конкретний зміст та напрями демографічної політики в певній державі. До таких чинників належать демографічна ситуація, тобто стан демографічних процесів у будь-який певний час та рівень соціально-економічного розвитку конкретної країни.

Важливими питаннями теми є також засоби демографічної політики та інструменти їх реалізації.

Дуже корисно завершити вивчення теми ознайомленням та узагальненням зарубіжного досвіду щодо регулювання демографічного розвитку. Доцільно висловити свої думки стосовно адаптації цього досвіду до вітчизняних умов.

9.2. Термінологічний словник

Студенту необхідно дати пояснення понять:

Регулювання демографічних процесів — ...

Демографічна політика — ...

Напрями демографічної політики — ...

Засоби демографічної політики — ...

Демографічна ситуація — ...

Сімейна політика — ...

Інструменти демографічної політики — ...

9.3. Семінарське заняття

1. Причини необхідності регулювання демографічних процесів.
2. Сутність демографічної політики, її цілі та засоби.
3. Поняття “демографічна ситуація”. Показники, що характеризують демографічну ситуацію.
4. Економічні, адміністративно-правові та виховні засоби демографічної політики.
5. Основні напрями демографічної політики в Україні.
6. Основні інструменти реалізації демографічної політики.
7. Особливості демографічної політики в окремих країнах.

В результаті вивчення теми студент повинен знати:

- сутність демографічної політики, її цілі, засоби та інструменти реалізації;
- зміст основних засобів демографічної політики;
- особливості демографічної політики в окремих країнах;

уміти:

- обґрунтувати необхідність регулювання демографічних процесів;
- дати характеристику і навести приклади економічних, адміністративно-правових та виховних засобів демографічної політики;
- характеризувати демографічну ситуацію.

9.4. Основні питання для самоконтролю

1. Сутність процесу регулювання демографічних процесів та його об'єктивна необхідність.
2. Демографічна політика: сутність, цілі, засоби та інструменти реалізації.
3. Демографічна ситуація та показники, що її характеризують.
4. Ознаки кризової демографічної ситуації.
5. Характеристика демографічної ситуації в Україні.
6. Основні напрями демографічної політики в Україні.
7. Сімейна політика в розвинутих країнах.

9.5. Навчальні завдання

А. Питання для поглибленого вивчення теми:

1. Концепція демографічного розвитку України на період до 2015 р.
2. Демографічна політика в сучасному світі.

Б. Теми рефератів:

1. Демографічна політика в країнах, що розвиваються (на прикладі окремої країни чи регіону).
2. Демографічна політика в розвинутих країнах.
3. Демографічна політика в Китаї.

Література [4; 7; 25; 28]

Тема 10. Міграція населення

10.1. Методичні вказівки до вивчення теми

Історичний підхід допоможе зрозуміти одну з важливих особливостей міграційних переміщень, яка полягає в тому, що вони існують з давніх-давен, відіграють дуже важливу роль у розвитку окремих країн та територій. Інтенсивність і масштаби міграцій в різні періоди суттєво відрізняються.

Важливо докладно розглянути різні характеристики міграційних рухів з погляду просторово-часових та соціально-демографічних ознак, а також причин, що їх обумовлюють.

В методологічному плані студенту слід ознайомитися з науковими підходами до вивчення міграції населення, насамперед з процесами та етапами розвитку міграції населення.

Зважаючи на те, що міграція населення завжди обумовлена певними причинами, призводить до досить суттєвих наслідків, які мають враховуватись у практичній діяльності, окремої уваги заслуговує вплив міграції на демографічну ситуацію та ринок праці. Аналізувати цей вплив необхідно окремо для країни в'їзду та країни виїзду, а також з врахуванням кількісних і якісних характеристик мігрантів.

Завершити вивчення теми доцільно аналізом динаміки міграційного руху як в межах України, так і за її межі.

10.2. Термінологічний словник

Студенту необхідно дати пояснення понять:

Міграція – ...
Імміграція – ...
Еміграція – ...
Внутрішня (міжрегіональна) міграція – ...
Зовнішня (міждержавна) міграція – ...
Незворотна міграція – ...
Сезонна міграція – ...
Маятникова міграція – ...
Епізодична міграція – ...
Суспільно-організована міграція – ...
Неорганізована міграція – ...
Сальдо міграції – ...
Міграційний потік – ...
Міграційна когорта – ...
Міграційна поведінка – ...
Міграційна установка – ...
Міграційна мотивація – ...

10.3. Семінарське заняття

1. Поняття міграцій та їх класифікація.
2. Міграційні потоки та міграційні когорти.
3. Етапи розвитку міграцій.
4. Вплив міграцій на демографічну ситуацію.
5. Вплив міграцій на ринок праці.
6. Вимірювання міграцій населення.

В результаті вивчення теми студент повинен

знати:

- сутність міграційних рухів населення та їх класифікації;
- основні методичні положення, яких слід дотримуватись при вивченні міграцій населення, та їх соціально-демографічні, економічні та інші наслідки;
- основні показники, що використовуються для вимірювання міграцій;
- сучасні тенденції міграційних рухів населення України та інших держав;

уміти:

- дати характеристику міграцій населення України в окремі історичні періоди;
- розкрити вплив міграцій населення на демографічну ситуацію та ринок праці;
- обчислити основні показники, що характеризують міграцію.

10.4. Основні питання для самоконтролю

1. Сутність міграцій. Підходи до їх класифікації.
2. Стадії процесу міграції.
3. Етапи розвитку міграцій населення.
4. Вплив міграцій на демографічну ситуацію.
5. Вплив міграцій на ринок праці.

10.5. Навчальні завдання

А. Питання для поглибленого вивчення теми:

1. Міграції як просторова самоорганізація населення.

Б. Темі рефератів:

1. Особливості внутрішньої міграції в Україні.
2. Міграції та відтворення населення.

Література [7; 10; 16; 18; 21; 33; 34]

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Антонов А. И., Борисов В. А. Кризис семьи и пути его преодоления. — М., 1990.
2. Архангельский В. Н. Демографическая политика: цели, принципы, приоритеты. — Саранск, 2000.
3. Бахметова И. М. Методы демографического прогнозирования. — М., 1982.
4. Бутов В. И. Демография. — М.; Ростов н/Д., 2003.
5. Бутов В. И. Демография: Учеб. пособие / Под ред. В. Г. Игнатова. — М.; Ростов н/Д., 2003. — С. 368–418.
6. Валентей Д. И., Кваша А. Я. Основы демографии. — М., 1989.
7. Волков А. Г. Обследование населения / Народонаселение: Энциклопед. слов. — М., 1994.
8. Волков А. Г. Семья. / Народонаселение: Энциклопед. слов. — М., 1994.
9. Демография: Современное состояние и перспективы развития / Под ред. Д. И. Валентея. — М., 1997. — С. 116–132.
10. Дорошенко Л. С. Демография. — К.: МАУП, 2005. — С. 13–22.
11. Елизаров В. В. Прогноз демографический / Народонаселение: Энциклопед. слов. — М., 1994.
12. Котлер Ф. Основы маркетинга. — М., 1992.
13. Медков В. М. Демография. Ростов н/Д., 2002.
14. Микитенко В. В. Демографический анализ поколений. — М., 1979.
15. Муромцева Ю. И. Демография. — К., 2006. — С. 27–53.
16. Народонаселение: Энциклопедический словарь / Ред. кол. А. Я. Кваша, Г. Г. Меликьян, А. А. Ткаченко и др. — М., 1994.
17. Пирожков С. М. Трудовой потенциал в демографическом измерении. — К., 1992.
18. Пирожков С. И. Демографические перспективы формирования трудового потенциала. — К., 1991.
19. Прибиткова І. М. Основи демографії. — К., 1995. — С. 9–18.
20. Привалова Н. Н., Руцкая М. В., Марченко Н. И. Опыт регулирования демографических процессов в зарубежных странах / Демографическое развитие и становление рынка труда Республики Беларусь: Сб. науч. тр. — Минск, 1996.
21. Рыбаковский Л. Л. Методологические вопросы прогнозирования населения. — М., 1978.

22. *Римашевская И. М.* О методологии определения качественно-го состояния населения // Демография и социология. — Вып.6: Качество населения. — 2001. — № 2.
23. *Рябов І.* Сім'я та відтворення населення в Україні // Економіка України. — 1998. — № 4. — С. 86–88.
24. *Самуэльсон П.* Экономика. — М., 2002. — Т. 2.
25. *Система знаний о народонаселении* / Под ред. Д. И. Валентя. — М., 1991.
26. *Сови А.* Общая теория населения. — М.: Прогресс, 1997. — Т. 2.
27. *Современная демография: Учеб. пособие* / Под ред. А. Я. Кваши, В. А. Ионцева. — М., 1995.
28. *Сорокин П.* Современное состояние России // Новый мир. — 1992. — № 4.

Додаткова

29. *Котлер Ф.* Основы маркетинга. — М., 1992.
30. *Кузнецова Е. В.* Индекс человеческого развития и тенденции его изменения в России и зарубежных странах // Вопр. статистики. — 1999. — № 2.
31. *Курило І. О.* Про демоекономічну оцінку трудового потенціалу населення та деякі проблеми його відтворення в сучасних умовах // Зайнятість та ринок праці. — К., 1998. — Вип. 7.
32. *Курс демографии* / Под ред. А. Я. Боярского. — М., 1985.
33. *Либанова З. М.* Продолжительность жизни населения (опыт комплексного регионального исследования). — К.: Наук. думка, 1991.
34. *Мірко Я.* Трансформація демографічних процесів // Україна: аспекти праці. — 1998. — № 7.
- 34а. *Народонаселение.* Современное состояние научного знания. — М.: МГУ, 1991.
35. *Саградов А. А.* Модель развития населения // Рос. эконом. журн. — 1992. — № 7.
36. *Сологуб О. П.* Продуктивність економіки: регіональні аспекти. — К.: Знання, 1998.
37. *Статево-віковий* склад населення України за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. — К.: Держкомстат України, 2003.
38. *Стешенко В., Рудицький О.* Демографічні перспективи України до 2026 року — К., 1999.
39. *Чуйко Л. В.* До концепції демоекономічного розвитку сім'ї в контексті реформування економіки // Демоекономічні дослідження. — К., 1995.

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	3
Тематичний план дисципліни “Основи демографії”	4
Зміст дисципліни “Основи демографії”	5
Список літератури.....	28

Відповідальний за випуск *А. Д. Везеренко*
Редактор *О. М. Коваленко*
Комп’ютерне верстання *А. А. Кучерук*

Зам. № ВКЦ-4078

Підп. до друку 10.04.09. Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк ротатійний трафаретний. Ум. друк. арк. 1,74. Обл.-вид. арк. 1,58.

Наклад 50 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)

03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП «Видавничий дім «Персонал»

03039 Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. ХХ

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб’єктів видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008*